

Sisällys

RESILIENTTI KOULU RAKENNETAAN YHDESSÄ.....	7
Marja-Kristiina Lerkkanen, Katariina Salmela-Aro ja Marja Vauras	

OSA 1 • OPPILAIKEN JA PERHEIDEN HYVINVOINTI JA OSALLISUUS

PERHEIDEN MONINAISET TILANTEET LASTEN JA NUORTEN HYVINVOINNIN TAUSTALLA.....	18
Anne-Elina Salo, Matilda Sorkkila, Katja Upadyaya ja Kaisa Aunola	

OPPILAIKEN SOSIOEMOTIONAALISET TAIDOT JA KOULUHYVINVOINTI.....	44
Katja Upadyaya, Ida Huttunen, Lauri Hietajärvi ja Katariina Salmela-Aro	

LASTEN JA NUORTEN KUULLUKSI TULEMINEN RESILIENSSIN RAKENTAJANA.....	65
Eija Pakarinen, Sanni Pöysä, Noona Kiuru, Anne-Elina Salo, Virve Valtonen, Venla Panula, Matilda Sorkkila ja Marja-Kristiina Lerkkanen	

OPPILAAN OIKEUS OPETUKSEEN JA TUKEEN TURVALLISESSA OPPIMISYMPÄRISTÖSSÄ.....	89
Virve Valtonen, Saara Ylisaukko-oja ja Anu Kajamies	

HEIKKO LUKUTAITO – RISKI TULEVAISUUDELLE.....	112
Timo Salminen, Juhani Rautopuro ja Mikko Niilo-Rämä	

OSA 2 · HYVINVOIVAT JA TAITAVAT OPETTAJAT RESILIENTIN KOULUN PERUSTANA

OPETTAJIEN TYÖHYVINVOINTI JA SIITÄ HUOLEHTIMINEN.....136

Katja Upadyaya, Olli-Pekka Heinimäki, Sanni Pöysä, Lauri Hietajärvi ja
Katariina Salmela-Aro

OPETTAJAN MONIPUOLISEN VUOROVAIKUTUSOSAAMISEN
VAHVISTAMINEN.....160

Anu Kajamies, Anne-Elina Salo, Anna Eskola, Mirjam Rasmus ja Sanni Pöysä

OPETTAJAN MONINAISET ROOLIT OPPILAIDEN
VERTAISVUOROVAIKUTUKSEN OHJAAMISESSA.....190

Olli-Pekka Heinimäki ja Marja Vauras

REFLEKTIOKÄYTÄNNÖT OPETTAJIEN RESILIENSSIÄ
VAHVISTAMASSA.....216

Mikko Tiilikainen ja Janne Lepola

OSA 3 · RESILIENTIN KOULUN TOIMINTAKULTTUURI JA JOHTAMINEN

REHTOREIDEN TYÖHYVINVOINNIN MUUTOKSET JA
TYÖN MUOKKAAMINEN.....236

Katariina Salmela-Aro, Hiroyuki Toyama, Lauri Hietajärvi, Minna Huotilainen,
Antti Ikonen ja Katja Upadyaya

KOULUYHTEISÖN RESILIENSSIÄ TUKEVAN
TOIMINTAKULTTUURIN KEHITTÄMINEN.....256

Marjo Hannukkala ja Petra Heikkinen

OIKEUDELLINEN SÄÄNTELY RESILIENTIN KOULUN
KEHITTÄMISESSÄ.....283

Virve Valtonen, Petra Järvinen ja Janne Salminen

RESILIENSSIN VAHVISTAMINEN KOULUYHTEISÖN
YHTEISENÄ TEHTÄVÄNÄ.....307

Anu Kajamies, Marjo Hannukkala ja Antti Ikonen
yhteistyössä Laura Francke, Satu Kekki, Pia Kola-Torvinen ja Marjo Kurki

KIRJOITTAJAT.....335

Resilientti koulu rakennetaan yhdessä

Marja-Kristiina Lerkkanen, Katariina Salmela-Aro ja Marja Vauras

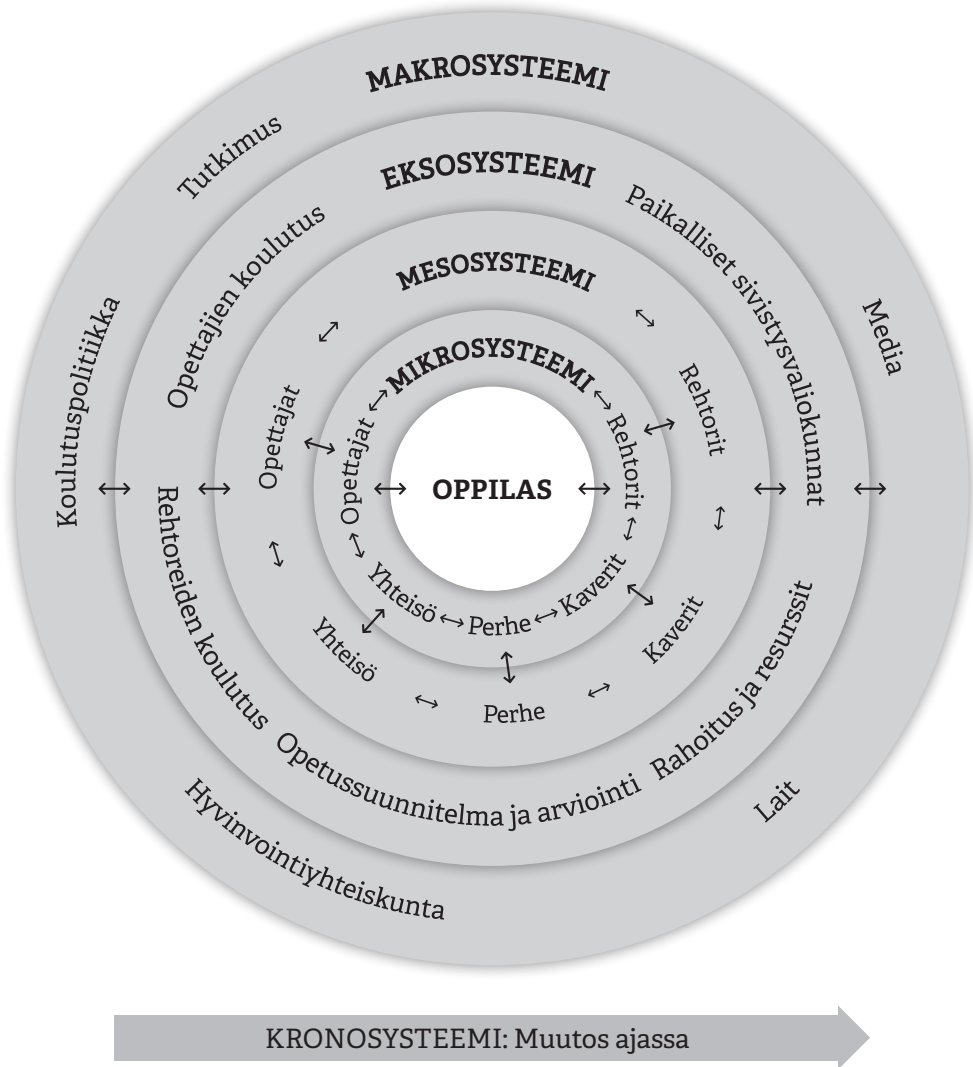
Oppiminen, osaaminen ja hyvinvointi kulkevat käsi kädessä. Koulun merkitys osaamisen ja hyvinvoinnin vahvistajana niin yksilön kuin koko yhteiskunnan kannalta on ensiarvoinen. Ennakoimattomista, äkkinäisestikin ilmenevistä muutoksista ja erilaisista lähellä olevista sekä globaaleista uhka- ja kriisitilanteista on kuitenkin tullut arkipäivää kouluissa. Yhä vahvemmin lähiympäristön uhat ja väkivallan ilmentymät koskettavat koulun arkea. Pällekkäiset globaalit kriisit luovat vielä vaikeammin ennakoitavaa tulevaisuutta. Poikkeukselliset tilanteet, kuten kriisit ja niitä seuraavat päätökset, ovat usein myös toisiinsa kietoutuneita ja vaikuttavat laajasti yhteiskunnan eri toimijoihin ja tasoihin. Kriisiaikojen läpi eläminen, kuten 2020-luvun alun maailmanlaajuinen COVID-19-pandemia, tuottaa myös kokemuksia ja tietoa, joiden hyödyntämisestä voimme oppia paljon. Tämä kaikki haastaa kehittämään tutkimusperustaisia ratkaisuja. Tutkimusperustaiset ratkaisut tarjoavat mahdollisuuksia soveltaa tietoa kriisien tehokkaampaan ennakointiin, hallintaan ja kriiseistä palautumiseen sekä vahvistaa eri toimijoiden ja instituutioiden, kuten koulun osaamista. Näin kyetään edistämään myös kriisinkestävää yhteiskuntaa.

Strategisen tutkimusneuvoston (STN) rahoittamassa Resilientti koulu ja koulutus (EduRESCUE) -hankkeessa monitieteisen tutkimuksen tavoitteena on ollut vahvistaa koulujärjestelmän, kouluyhteisön ja koulun toimijoiden kykyä ennakoida ja ennaltaehkäistä kriisejä, toimia kriiseissä sekä palautua niistä. Hankkeessa tarkasteltiin, miten koronapandemia vaikutti koulutuksen toimijoihin, millaisia uusia koulutuksellisia haasteita se nosti esiin ja miten kouluyhteisömme siitä toipui.

Tässä teoksessa aihetta pohditaan siitä näkökulmasta, miten kokemusten ja tutkimustulosten pohjalta voidaan vahvistaa koko kouluyhteisön resilienssiä eli kriisistä selviytymistä ja palautumista sekä kriisinkestävyttä ennakoitaessa jatkuvia, tulevia muutoksia, uhkia ja kriisejä, jotka koskevat myös koulua.

Koulun resilienssi -teoksessa tarkastellaan, millä tavoin koulujärjestelmän resilienssiä voidaan vahvistaa. Niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin kokemukset kriiseissä ovat hyvin erilaisia. Kriisit myös nostavat esiin yhteiskunnan polarisaation esimerkiksi yksilöiden hyvinvoinnissa ja työkuormituksessa. Ann Masten ja Frosso Moti-Stefanidi (2020) ovat esittäneet, että resilienssi on yhteiskunnan eri järjestelmien kykyä selviytyä ja toipua merkittävistä haasteista, jotka uhkaavat sen vakautta, elinkelpoisuutta tai kehitystä. Koulujen osalta tämä tarkoittaa sekä koko koulujärjestelmän että yksittäisen koulun oppimis-, osaamis- ja sopeutumiskykyä. Tarvitaan kykyä ja tahtoa johtaa ja organisoida koulun toimintaa uudella tavalla, vahvistaa yhteisöllisyyttä ja lisätä koulun toimijoiden osaamista työskennellä aiemmasta poikkeavissa olosuhteissa. Kaikki tämä merkitsee, että koulutusta koskevan lainsäädännön, poliittisen ohjauksen ja resurssien jaon on myös tuettava koulujärjestelmän kehittämistä ja luotava mahdollisuuksia koulujen resilienssin vahvistamiseen.

Uhkien, pandemioiden ja muiden kriisien vaikutusta ei voida tarkastella siiloissa vain esimerkiksi yksilön selviytymisen kannalta, vaan tarvitsemme systeemistä tarkastelua ja koko ympäröivän ekosysteemin huomioon ottamista. Tämä on teoksen keskeinen tavoite. *Koulun resilienssi* -teoksessa lähestytään koronapandemias- ta ja muista kriiseistä toipumista ja koulutussektorin joustavaa suuntautumista tulevaisuuteen oppilaiden, opettajien, rehtoreiden ja kouluyhteisöjen koulutuksen, koulusektoria koskevan lainsäädännön sekä poliittisen ohjauksen välisen vuorovaikutuksen kautta. Tässä mallina käytetään Bronfenbrennerin ja Morrisin (2006) bioekologista systeemimallia (ks. kuvio 1), joka lähtee yksilön tilanteesta ja laajentuu systeemin eri tasoille.

Kuvio 1. Koulu ja sen toimijat bioekologisissa systeemeissä
(mukailleen Bronfenbrenner & Morris, 2006)

Bioekologisen systeemin mukaan oppilaan oppiminen ja hyvinvointi ovat koulutuksen ekosysteemin keskiössä (mikrosysteemi). Oppilasta ympäröi yhteisön toimintakulttuuri (mesosysteemi), joka sisältää perheet, opettajat, rehtorit, kaverit ja koko kouluyhteisön. Mesosysteemeissä tarkastellaan mikrosysteemin osien välisiä suhteita, esimerkiksi opettaja–oppilaat, rehtori–opettaja ja perhe–oppilas–opetta-

ja. Laajemmassa eksosysteemissä tarkastellaan opettajien ja rehtoreiden jatkuvaa koulutusta, opetussuunnitelmaa ja sen arviointia. Lainsäädäntö, poliittiset päätökset sekä resurssit ja laajempi ympäröivä yhteisö muodostavat makrosysteemin. Koulutuksen kehittämisessä tarvitaan näiden eri tasojen välistä yhteistyötä ja tasojen välisten vuorovaikutussuhteiden ymmärtämistä tutkimuksen avulla. Kaikkea tätä on tarkasteltava suhteessa ajassa tapahtuviin muutoksiin koko yhteiskunnassa.

Koulun resilienssi -teos etenee pitkälti esitetyn bioekologisen mallin mukaisesti. Ensimmäisessä osassa keskitytään oppilaiden ja perheiden hyvinvointiin ja osallisuuteen. Perheiden rooli ja kodin ja koulun yhteistyö ovat kaikkina aikoina merkittäviä lasten ja nuorten hyvinvoinnille, mutta poikkeuksellisissa olosuhteissa niiden merkitys korostuu entisestään. Koronapandemia antaa tästä vahvan esimerkin, kun koulut suljettiin ja sekä oppilaat että useat vanhemmat jäivät kotiin etäopiskelemaan tai etätöihin. Oli luotava aivan uusia käytäntöjä niin perheen sisällä kuin kodin ja koulun yhteistyössäkin. Kirjan ensimmäisessä luvussa *Anne-Elina Salo, Matilda Sorkkila, Katja Upadyaya ja Kaisa Aunola* tarkastelevat perheiden moninaisia tilanteita, hyvinvointia ja resilienssiä sekä niiden heijastumista oppilaiden hyvinvointiin koronapandemian ajan muuttuneessa perheen arjessa. Suojaavina tekijöinä sosioemotionaaliset taidot ovat resilienssin ytimessä. Koronapandemian aikana tehtyjen laajojen pitkittäistutkimusten pohjalta *Katja Upadyaya, Ida Huttunen, Lauri Hietajärvi ja Katariina Salmela-Aro* pureutuvat luvussaan lasten ja nuorten resilienssiin sosioemotionaalisten taitojen ja hyvinvoinnin näkökulmasta. Luvussa kuvataan oppilaiden välisiä eroja sosioemotionaalisissa taidoissa ja sosioemotionaalisten taitojen merkitystä heidän kouluhyvinvoinnilleen.

Olemme koko EduRESCUE-hankkeen ajan vahvasti korostaneet lasten ja nuorten oman äänen kuulumista ja sen aitoa huomioon ottamista osana päätöksentekoa. Useat eri järjestöt ovat mahdollistaneet sen, että tutkijamme ovat päässeet kuulemaan myös niitä lapsia ja nuoria, joiden ääni usein jää hyvin hiljaiseksi tai kokonaan kuulematta. *Eija Pakarinen, Sanni Pöysä, Noona Kiuru, Anne-Elina Salo, Virve Valtonen, Venla Panula, Matilda Sorkkila ja Marja-Kristiina Lerkkanen* pohtivat, mitkä tekijät edistävät ja estävät lasten ja nuorten äänen kuulluksi tulemistä ja miten kuulematta jättäminen heijastuu heidän resilienssiinsä ja hyvinvointiinsa. Tähän vahvasti liittyy seuraava luku, jossa *Virve Valtonen, Saara Ylisaukko-oja ja Anu Kajamies* arvioivat ja pohtivat oppilaan oikeuksien turvaamista koulun arjen toiminnassa ja myös erilaisissa poikkeuksellisissa tilanteissa nykyisen lainsäädännön ja tukirakenteiden pohjalta. Oppilaiden oikeuksien turvaamisessa merkityksellistä on, miten koulun eri toimijoiden resursseista ja voimavaroista huolehditaan, sillä

lopulta kyse on koko kouluyhteisön resilienssin turvaamisesta. Sosioemotionaalisten taitojen ohella akateemiset perustaidot ovat kriittisiä yksilön resilienssin vahvistajia. Yksi vahvimista taidoista on monipuolinen lukutaito. Ensimmäisen osan lopuksi *Timo Salminen, Juhani Rautopuro ja Mikko Niilo-Rämä* luovat laajan, pitkän ajanjakson aineiston pohjalta katsauksen siihen, millaisen riskin heikko lukutaito muodostaa lasten ja nuorten tulevaisuudelle ja osallisuudelle.

Kirjan toisessa osassa keskitytään hyvinvoiviin ja taitaviin opettajiin resilientin koulun perustana. Laadukkaan opetus- ja kasvatustyön perusedellytys on, että opettajat voivat itse hyvin, jaksavat ja viihtyvät työssään. Kevästä 2020 alkaen puolivuositain kerätty opettajakyselyaineisto antaa pohjan *Katja Upadyyan, Olli-Pekka Heinimäen, Sanni Pöysän, Lauri Hietajärven ja Katariina Salmela-Aron* katsaukselle opettajien työhyvinvoinnin muutoksista koronapandemian aikana ja sen jälkeen. He nostavat painokkaasti esiin opettajien työhyvinvoinnista huolehtimisen osana koko koulun resilienssin vahvistamisen prosessia.

Tunne- ja vuorovaikutustaidot ovat keskiössä paitsi oppilaiden menestyksekkäässä toiminnassa myös opettajien työssä. Epävarmat, osin ennakoimattomasti muuttuvat tilanteet haastavat jokaisen opettajan vuorovaikutusosaamista, sopeutumiskykyä ja resilienssiä. *Anu Kajamies, Anne-Elina Salo, Anna Eskola, Mirjam Rasmus ja Sanni Pöysä* kuvaavat luvussaan, miten opettajien vuorovaikutusosaaminen merkitsee erityisesti taitoja havainnoida herkästi oppilaidensa osallisuutta, oppimista ja hyvinvointia sekä tarjota joustavasti tukea heidän muuttuviin tarpeisiinsa. Kirjoittajat pohtivat, millaisen osaamisen avulla opettajat kykenevät järjestämään oppilaan tukea yhteistyössä muiden oppilasta tukevien aikuisten kanssa sosiaalisesti kestävillä tavoilla, jotka vahvistavat koulun resilienssiä.

Vertaisvuorovaikutus ymmärretään yhä selkeämmin osaksi oppimista ja hyvinvointia. Kun koulut koronapandemian aikana suljettiin ja harrastustoiminta lakasi, olosuhteet lasten ja nuorten kohtaamiselle tulivat haastaviksi ja osin mahdottomiksi järjestää. Etäopetuksessa myös vertaisvuorovaikutuksen ehdot muuttuivat samoin kuin opettajan rooli vertaisvuorovaikutuksen mahdollistajana ja ohjaajana. *Olli-Pekka Heinimäki ja Marja Vauras* kuvaavat luvussaan onnistunutta vertaisvuorovaikutusta samoin kuin opettajan roolia ja tukea oppilaiden vertaisvuorovaikutuksen ja -oppimisen ohjaamisessa ja kehittämisessä yleisesti ja myös etäopetuksen ehdoilla. Kirjan toisen osan lopuksi *Mikko Tiilikainen ja Janne Lepola* ottavat lukunsa ytimeen opettajan resilienssin – opetustyössä kohdattavien vaatimusten ja vaikeuksien rakentavan käsittelyn ja niistä selviytymisen. He jäsentävät opettajan resilienssiä kehittämänsä ydinsuhdemallin pohjalta ja nostavat opetustilanteiden

reflektiivisen käsittelyn opettajan ammatillisen kehittymisen ja resilienssin vahvistamisen tärkeäksi työkaluksi. Kaikki kirjan toisen osan luvut painottavat suomalaisen opettajankoulutuksen kehittämistä ja vahvistamista, jotta ennakoimattomassa tulevaisuudessakin koulumme ja sen toimijat olisivat valmiita jaksavina ja joustavina kohtamaan odottamattomia tilanteita ja olosuhteita.

Kirjan kolmannessa osassa nostetaan keskiöön koulun toimintakulttuuri ja johtaminen matkalla kohti resilienttiä koulua. Vastaavasti kuin opettajien myös koulun johtajien jaksaminen ja hyvinvointi ovat ensiarvoisia koko kouluyhteisön ja koulujen moninaisen yhteistyön edistämisessä. Koulun resilienssi on pysyvä haaste rehtoreiden työssä. Vuodesta 2019 alkaen toteutetun rehtoribarometrin pohjalta *Katariina Salmela-Aro, Hiroyuki Toyama, Lauri Hietajärvi, Minna Huotilainen, Antti Ikonen ja Katja Upadaya* esittelevät luvussaan rehtoreiden hyvinvoinnin kehitystä useiden vuosien ajalta, mikä mahdollistaa myös koronapandemian ajan muutosten tarkastelun. Työn vaatimus-voimavaramallin avulla he kuvaavat keskeisiä rehtoreiden työn imuun ja työuupumukseen vaikuttavia tekijöitä sekä työn muokkaamisen merkittävää hyötyä rehtorien voimavarojen kasvattamiseksi.

EduRESCUE-hankkeen lukuisten sidosryhmien ja asiantuntijatahojen edustajien äänet kuuluvat vahvana *Marjo Hannukkalan ja Petra Heikkilän* luvussa, jossa keskitytään kouluyhteisön resilienssiä tukevan toimintakulttuurin kehittämiseen. Luvussa esitetyt näkökulmat perustuvat eri organisaatioita edustavien henkilöiden haastatteluihin ja näkemyksiin resilientin koulun kehittämisestä. Haastatteluis-
sa tunnistettiin monia samoja kouluyhteisön resilienssiin liittyviä haasteita kuin hankkeemme tutkimuksessa. Samalla painotettiin selkeästi, että haasteet ovat monitahoisia eikä rehtorien, opettajien ja koulun voida odottaa ratkaisevan näitä yksin omassa piirissään. Tarvitaan näkyvää yhteiskunnallista osallisuutta sekä koulun ja koulutuspolitiikan kokonaisnäkemystä ja -kehittämistä koko yhteiskunnassa. Samaan aiheeseen tarttuu myös viimeinen luku, joka koskee oikeudellista sääntelyä resilientin koulun kehittämisessä. *Virve Valtonen, Petra Järvinen ja Janne Salminen* keskittyvät siihen, miten laki ohjaa kuntien ja hyvinvointialueiden päätäntävaltaa sekä miten niiden itsenäinen päätäntävalta määrittyy koulutoiminnan järjestämisessä oikeudellisesta näkökulmasta. Tätä vasten he peilaavat, mitä lainsäädäntö voi edellyttää toiminnan sopeuttamiselta yhteiskunnallisten kriisien aikana sekä mitä pandemian aikaisista rajoituksista voidaan oppia lasten ja nuorten hyvinvointia ja koulun resilienssiä turvaavan toiminnan järjestämiseksi.

Kirjan päätösluvussa kolme pääkirjoittajaa *Anu Kajamies, Marjo Hannukkala ja Antti Ikonen* pohtivat kirjan lukujen pohjalta yhteistyössä muiden koulutuksen

asiantuntijaorganisaatioiden edustajien *Laura Francken, Satu Kekin, Pia Kola-Torvisen ja Marjo Kurjen* kanssa koulun resilienssin vahvistamista kouluyhteisön yhteisenä tehtävänä. Tämä on pysyvä haaste koulun arjessa riippumatta siitä, miten ennakoimaton tulevaisuus on. Kirjoittajat keskittyvät etenkin kouluyhteisön resilienssin kannalta merkityksellisimpiin toimijoihin ja heidän yhteistyöhönsä sekä resilienssin vahvistamiseen kouluyhteisön ja sitä tukevien toimijoiden yhteistyön ydintehtävien näkökulmista. Lopuksi he esittävät ydintehtäviin suosituksia, jotka tukevat resilienssin kehittämistä ja rakentavat toiveikasta tulevaisuutta. Luvussa koostuvat vahvasti yhteistyö ja yhteisöllisyys resilienssin peruskivinä.

Tutkimuksella on tärkeä merkitys selvittäessä kouluyhteisöjen ja yksilöiden selviytymiskeinoja kriiseissä. Samoin tutkimus auttaa kehittämään parempia koulutuksen rakenteita, lisäämään opetuksen joustavuutta sekä paikkaamaan oppimisvajetta ja oppilaiden hyvinvoinnin puutteita. Vaikuttava tutkimus ei kuitenkaan elä omassa kuplassaan vaan aidossa vuorovaikutuksessa niin koulujen ja niiden toimijoiden kuin yhteiskunnan eri organisaatioiden ja asiantuntijoiden kanssa. Näin on myös hankkeessamme, mikä on läsnä tämän teoksen eri luvuissa, joissa kuuluvat vahvana lasten ja nuorten, perheiden, opettajien, koulun johtajien ja koulutuksen eri asiantuntijoiden äänet yhteiskunnassa. Yhdessä olemme oppineet merkittäviä asioita koronapandemian ajasta kestävämmän tulevaisuuden rakentamiseksi.

Pyydämme myös tämän kirjan lukijoita jatkamaan jatkuvan yhteisen ja yhteisöllisen kehittämisen polulla resilientin koulun rakentamiseksi pitkälle tulevaisuuteen, tuokoon se tullessaan millaisia uusia vaatimuksia ja olosuhteita tahansa. Tarjoamme jokaisen luvun lopuksi kehittämiseen liittyviä kysymyksiä, joita toivomme lukijoiden itsekseen tai yhdessä läheisten toimijoiden kanssa jäävän pohtimaan ja edelleen jalostamaan esille nostettuja ehdotuksia ja ratkaisuja omissa yhteisöissään. Miten koronapandemiasta opittuja hyviä käytänteitä jäisi elämään osaksi koulun resilienttiä toimintakulttuuria ja miten hyvät käytännöt voisivat levitä laajemmin koulujen ja opettajankoulutuksen käyttöön?